

Bölüm 1

Paranın Tanımı ve İşlevleri

1.1 Para Tanımı

Para mal ve hizmetlerin satın alınmasında kullanılan genel kabul görmüş her şeye denir.

Paranın İşlevleri:

Paranın üç klasik işlevi vardır:

- Hesap Birimi: Mal ve hizmetlerin fiyatlarının belirlenmesinde, borçların değerlerinin belirlenmesinde, muhasebe işlemlerinde hesap birimi olarak kullanılır.
- Mübadele Aracı (Değişim Aracı): Mal ve hizmetlerin alım ve satımında kullanılır.

Özellikleri:

- Birim başına uygun fiyat
 - Bölünebilme
 - Kolay taşınabilme
 - Kolay taklit edilememe.
- Değer Saklama Aracı: Para, tasarruf amaçlı olarak da kullanılabilir. Ancak

paranın enflasyona karşı değer kaybetmesi başka varlıkların da değer saklama aracı olarak kullanılmasına neden olur. Altın, gayrimenkul vb. gibi.

Paranın bu temel işlevlerinden başka modern işlevleri de vardır:

- İktisadi faaliyetleri değiştirme Özelliği. Para mübadele aracı olarak kullanılacağı için, yatırımlar üretimi artırıcı etki yapar.
- Gelirleri Yeniden Dağıtma Özelliği
- Paranın Nüfuz Sağlama Aracı Olarak Kullanılması.

1.2 Para Sistemleri (Para Standartları)

Para sistemleri, paranın işleyişi ve niteliği ile ilgili kurallar bütünüdür. Para standartları, işlemlerin kurallara bağlı etkin bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak amacıyla vardır.

Tarihte çok çeşitli para standartları kullanılmıştır. Bu bağlamda, mal-para sistemi, temsili para sistemi, kâğıt para sistemi ve banka parası sistemlerinden söz edebiliriz.

1.2.1 Mal- Para Standardı

Para olarak kullanılan bir nesnenin, ürünün mal olarak da değerinin olmasına mal-para sistemi denir. Mal-para sistemleri, tek-metal sistemi ve çift metal sistemi olarak ikiye ayrılır. Tek metal sisteminde sadece bir madenden üretilen paralar kullanılırken (altın veya gümüş), çift metal sisteminde altın ve gümüş ödemelerde birlikte kullanılabilir.

a) Çift Metal Para Sistemi

Çift metal sistemi 19. yüzyılın başında Fransa'da kullanılmaya başlanmış ve sonra başka ülkelerce de kullanılmıştır. Altın ve gümüşün birlikte kullanılmasının nedeni

altın stoklarının az olmasıdır. Burada amaç likidite sorununu ortadan kaldırmaktır. Bu sistemde hem altın, hem gümüş para stokunu belirler. Her iki madenden yapılan paralar arasında yasal bir oran belirlenir. Genelde küçük alışverişler için gümüş, büyük alışverişler için ise altın kullanılır. Bu sistemle ilgili önemli bir problem vardır. Bu sistem, değerli madenin piyasadan çekilmesine ve ülke dışına çıkarılmasına zemin hazırlar. Bu sistemin geçerli olduğu dönemde, altın daha az bulunduğu için daha değerli, gümüş daha çok olduğu için daha ucuzdu. Bunun sonucunda bireyler altınla işlem yapmak istemeyip, piyasada altının azalmasına neden oldular. Bu, Gresham yasası olarak adlandırılır.

Gresham Yasası

En basit ifadeyle kötü paranın iyi parayı tedavülden kaldırmasıdır. (Daha değersiz olan metalin (gümüş), değerli metali (altın) tedavülden kaldırması.) Gresham Yasasından dolayı çift metal sisteminin uygulanmasına karşı çıkanlar oldu. Ancak 19. yüzyılın başlarında altın standardını benimseyen ülkelerde ortaya çıkan likidite sorunu, altın taleplerinin karşılanamamasına neden oldu. Bu noktada Walras'ın Paraşüt Kuramı devreye girer.

Paraşüt Kuramı

Paraşüt kuramı, çift metal standardının kullanılması yoluyla iki madenden birinin arzındaki istikrarsızlığı yavaşlatmak için diğerinin paraşüt görevi yapmasıdır. Walras, para arzını tek bir madene bağlamanın piyasada istikrarsızlığa neden olacağını, bu nedenle çift metal sistemi kullanılması gerektiğini ileri sürdü. Ona göre altın stoğunda bir azalma olursa, gümüş kullanılmıyorsa, ekonomide sorun yaşanır, para arzı azalır daha az işlem yapılır ve üretim düşer. Bu nedenle çift metal sistemi kullanılarak altın stoğu düşük olduğunda para arzı gümüşle yeniden artırılabilir.

a) Tek Metal Para Sistemi

Tek metal para sisteminde gümüş veya altın standardı kullanılmıştır. Biz bu derste sadece altın standardından bahsedeceğiz.

Altın Standardı

Altın standardında, ülkedeki para arzı altın stoğu tarafından belirlenir. Ülkedeki bütün malların fiyatı yasalar tarafından altın cinsinden belirlenir.

Ülkeler altın standardını neden kullanır?

- Fiyat istikrarını sağlamak,
- Uluslararası fiyat dalgalanmalarını önlemek,
- Ticaret gelirlerinin adil dağılmasını sağlamak,
- Uluslararası ticareti kolaylaştırmak,
- Ödemeler dengesi krizi anında bu krizin çözümlenmesi için kullanılır.

Diyelim ki bir ülkede genel fiyat düzeyinde bir artış var, üretim maliyetlerinde de artış olur. Bu da altın üretmenin maliyetini artırır. Böylece altın stoku azalır, para arzı azalır ve fiyatlar düşer.

Fiyatlar genel düzeyi \uparrow \rightarrow üretim maliyetleri \uparrow \rightarrow altın üretim maliyeti \uparrow \rightarrow altın stoku (altın arzı) \downarrow \rightarrow para arzı \downarrow \rightarrow fiyatlar genel düzeyi \downarrow

Diyelim ki bir ülkede ödemeler dengesi açığı var. Bu ülkeden altın çıkışı olur ve altın stoğu azalır. Altın stoğu düşerse para arzı düşer, fiyatlar düşer ve ihracat artar. Bu ödemeler dengesi açığını kapatır ya da küçültür.

ödemeler dengesi açığı \uparrow \rightarrow altın arzı \downarrow \rightarrow para arzı \downarrow \rightarrow fiyatlar genel düzeyi \downarrow \rightarrow ihracat \uparrow \rightarrow ödemeler dengesi açığı \downarrow

Yukarda gösterdiğimiz mekanizmaya göre altın standardında ödemeler dengesi açığı otomatik olarak kapanacaktır.

Altın Standardının Çökmesinin Nedenleri

- Bazı ülkelerin oyunu kuralına göre oynamaması. Ödemeler dengesi fazlası olan ülkelerin, ödemeler dengesindeki bu fazlalığı devam ettirmek istemeleri, bunun için de para arzında artışa izin vermemeleri altın standardının çökmesinin nedenlerinden biridir.
- Bağımsız para politikası izlenememesi. I. Dünya savaşı nedeniyle, genişletici para politikası izlenmesi zorunluluğu ortaya çıktığı için altın standardı terk edilmiştir.

Altın standardı terk edilince bir çok ülkede enflasyon yükselmiş, ödemeler dengesi sorunları artmıştır.

1.2.2 Temsili Para Sistemi

Temsili paralar, gerektiğinde altın veya gümüşe çevrilebilecek ödeme araçlarıdır. Örneğin; altın ve gümüş karşılıklı banknotlar. Mal para sisteminin kullanıldığı dönemlerde insanlar altın ve gümüşlerini saklamaları için sarraflara emanet etmiş, karşılığında bunları temsil eden makbuzlar almış ve ödemelerinde bu makbuzları kullanmışlardır. Daha sonra altın karşılığı makbuz verme işini bankalar yapmaya başlamış ve bankaların altın karşılığı çıkardıkları kağıt paraya banknot adı verilmiştir. Ödemelerde altın veya gümüş yerine bu makbuzların kullanılması, dolaşımda para olarak kullanılan malın eskimesini önler, birçok malın para birimi olarak kullanılmasına olanak verir ve işlem kolaylığı sağlar. Bu sistemde, bankaların güvenilirlikleri ve gerektiği zaman banknotun değerli madenlere çevrilebilmesi önemlidir.

1.2.3 Kâğıt Para Sistemi

Kâğıt para sisteminde kâğıt para altına dönüştürülemez. Bu sistem, paranın tekelci üretimini gerektirir. Bu sisteme göre, paranın yapıldığı madenin önemi yoktur, önemli olan sözü edilen paranın fiyatıdır. Bu durumda, para kâğıttan da olabilir. Kağıdın mal olarak değeri neredeyse sıfırdır ancak bir mübadele aracı olarak kullanılması ve kanuni ödeme aracı olarak kabul edilmesi hükümet tarafından ilan edildiği için değerlidir.

1.2.4 Banka Parası Sistemi

Kağıt para sadece merkez bankaları tarafından üretilebilirken, ticari bankalar kaydi para üretebilirler. Kaydi para, üzerine yazılan çeklerle başkalarına transfer edilen hesap tutarlarını gösterir. Bu hesaplar genelde vadesiz mevduatlardır. Bugün bir çok kişinin bankalarda vadesiz mevduat hesapları vardır, faturalar, kredi kartları bu hesaplar üzerinden ödenebilir. Para transferleri yapılabilir. Kağıt paranın, çalınma riski

olduğu gibi büyük tutarlı işlemlerde taşınması da zordur. Kaydi para, kağıt paranın bu tür dezavantajlarını ortadan kaldırır.

1.3 Para Arzı Tanımları

Para tanımında hangi varlıklar üzerinde durmalıyız?

Teorik Tanımlar

Teorik tanımlar paranın bir değişim aracı olduğu üzerinde durur. Bu işlevi yerine getiren araçlar para arzı tanımına dahil edilir. Bu görüşe göre vadesiz mevduat, seyahat çekleri ve dolaşımdaki para dar anlamda para arzı tanımına dahil edilmektedir.

Ampirik Tanımlar

Paranın sadece değişim aracı olma özelliği üzerinde durmaz. Parayla açıklanmak istenen değişkenleri de dikkate alır. Hangi para arzı tanımı bu ekonomik faaliyetleri, bu değişkenleri açıklamakta yardımcı oluyorsa o değişkenin kullanılması gerektiğini ileri sürer. Kısacası ampirik tanımlar, para arzının açıklaması beklenen değişkenlerin hareketini tanımlayan araçların para arzı tanımına dahil edilmesi gerektiğini söyler.

Para Arzı Tanımları dörde ayrılır:

Klasik Görüş

Teorik tanımları baz alır ve parayı bir değişim aracı olarak görür. Bu nedenle değişim aracı olarak kullanılan her şey para arzı tanımına girer. Klasik görüşe göre dolaşımdaki para (nakit) artı vadesiz mevduat paradır.

$$M1 = \text{nakit (dolaşımdaki para)} + \text{vadesiz mevduat}$$

Nakit parayı hazinenin çıkardığı ufaklık paralarla, merkez bankasının bastığı kâğıt paralar oluşturur. Vadesiz mevduatlar, üzerine çek yazılabilen mevduat he-

saplarıdır. Vadesiz mevduat hesapları istenildiğinde nakde dönüştürülebilir ve bu hesaplar üzerinden üçüncü kişilere ödemeler yapılabilir.

Chicago Yaklaşımı

Friedman'ın başını çektiği bu yaklaşıma göre para arzı içinde vadesiz mevduat ve dolaşımdaki paraya ek olarak vadeli mevduat eklenir. Yani M2 para tanımını benimser. Friedman paranın ampirik tanımını dikkate alır.

$$M2 = \text{nakit (dolaşımdaki para)} + \text{vadesiz mevduat} + \text{vadeli mevduat}$$

M2 para tanımı, M1'e göre daha az likit olan para benzerlerini içerir. Vadeli mevduatlar, vadeye kadar beklenildiğinde belli bir faiz getirisi olan, vadeden önce bozdurulduğunda ise faiz kazancı bulunmayan hesaplardır.

Gurley-Shaw Yaklaşımı

Yatırım fonları ve repoyu da para arzı tanımına dahil eden bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre repo ve yatırım fonları vadesiz mevduat kadar likittir. Hatta vadeli mevduattan daha likittirler, bu nedenle para arzı tanımına dahil edilmeliler. Para arzını şu şekilde tanımlarlar:

$$\text{Para arzı} = \text{Dolaşımdaki para} + \text{vadesiz mevduat} + \text{vadeli mevduat} + \text{yatırım fonları} + \text{repo.}$$

Geniş Görüş

Bu tanımların hepsine krediyi yani kredi kartını da ekler.

1.4 TCMB Para Arzı Tanımları

TCMB'nin 2011 yılından itibaren kullandığı para arzı tanımları şöyledir:

$$M1 = \text{Dolaşımdaki Para (nakit)} + \text{Vadesiz Mevduat (TL)} + \text{Vadesiz Mevduat (YP-yabancı para)}$$

$M2 = M1 + \text{Vadeli mevduat (TL ve yabancı para)}$

$M3 = M2 + \text{Repo işlemlerinden sağlanan fonlar} + \text{Para Piyasası Fonları} + \text{İhraç edilen menkul Kıymetler}$

Para Arzı Aktörleri

Ekonomide para arzını belirleyen mercii merkez bankasıdır. Ancak, daha sonra kaydi para yaratma mekanizmasından söz ederken ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, mevduat bankaları kredi vererek ve mevduat toplayarak, mevduat sahipleri de tasarruflarını bankaya yatırarak para arzı sürecine katkıda bulunur. Bu durumda para arzı yaratma sürecinde dört aktör vardır.

- 1- Merkez Bankası
- 2- Mevduat Bankaları
- 3- Mevduat Sahipleri
- 4- Bankalardan Borçlananlar

1.5 Merkez Bankacılığı

Merkez bankası niteliğini taşıyan ilk banka, 1694 yılında kurulan İngiltere Bankası'dır. Bu bankadan sonra birçok Avrupa ülkesinde merkez bankası kurulmuştur. Daha önce emisyon hakkını elinde tutan özel sermayeli bankalar bu işlevlerini ve yetkilerini merkez bankalarına devretmişlerdir. Merkez bankalarının gelişmesi özellikle 20. yüzyılda başlamıştır. 1920 yılında Brüksel'de toplanan uluslararası maliye konferansında para ve kredi faaliyetlerini düzenlemek üzere birçok ülkede merkez bankalarının kurulmasına karar verilmiştir. Merkez bankalarının ekonomide çok önemli birtakım işlevleri vardır. Bunlar:

- Banknot ihracı,
- Paranın satın alma gücünün korunması,
- Banknotların fiziki kalitesinin korunması,
- Kaydi para yaratımında anahtar rol oynama,
- Devletin hesabını tutması,
- Devlete ödünç para vermesi,

1.6 Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 1715 sayılı yasa ile 15 Haziran 1930 yılında kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın temel amacı, fiyat istikrarını sağlamaktır. Banka, fiyat istikrarını sağlamak için uygulayacağı para politikasını ve kullanacağı para politikası araçlarını doğrudan kendisi belirler. Para politikasını uygulamada tek başına yetkilidir ancak temel amacı ile çelişmemek kaydıyla hükümetin büyüme ve istihdam politikalarını da destekler.

1.6.1 TCMB'nin Temel Görevleri

- Açık piyasa işlemleri yapmak.

- Hükümetle birlikte Türk Lirasının iç ve dış değerini korumak için gerekli tedbirleri almak ve kur rejimini belirlemek.
- Zorunlu karşılıklar ve umumi dispo­nibilite ile ilgili usul ve esasları belirlemek.
- Reeskont ve avans işlemleri yapmak.
- Ülke altın ve döviz rezervlerini yönetmek,
- Ödeme ve menkul kıymet transferi ve mutabakat sistemleri kurmak ve bunların kesintisiz işlemlerini sağlamak,
- Finansal sistemde istikrarı sağlayıcı ve para ve döviz piyasaları ile ilgili düzenleyici tedbirleri almak
- Mali piyasaları izlemektir.

1.6.2 TCMB'nin Temel Yetkileri

- Hükümetle birlikte enflasyon hedefini tespit etmek, buna uyumlu olarak para politikasını belirlemek.
- Kanunda belirtilen para politikası araçlarını kullanmak, uygun bulacağı diğer para politikası araçlarını da doğrudan belirlemek ve uygulamak.
- Nihai kredi mercii olarak bankalara kredi vermek.
- Mali piyasaları izlemek amacıyla bankalar ve diğer mali kurumlardan ve diğer kuruluşlardan gerekli bilgileri istemek ve istatistiki bilgi toplamak.

1.6.3 TCMB'nin Başlıca Müşavirlik Görevleri

TCMB, hükümetin mali ve ekonomik müşaviri, mali ajanı ve haznedarıdır.

- Finansal sistemle ilgili olarak istenilecek hususlarda Hükümete görüş verir, bankalar ve uygun göreceği diğer mali kurumlar hakkındaki görüşlerini ve

tespitlerini Başbakanlık ile bu kurum ve kuruluşları düzenleme ve denetleme yetkisine sahip kuruluşlara bildirebilir.

- Kanunla ve mevzuatla kendisine verilen yetki ve görevlerle ilgili olarak düzenlemeler yapmaya, bu düzenlemelere tabi kurum ve kuruluşlar nezdinde bunlara uygun hareket edilip edilmediğini ve kendisine gönderilen bilgilerin doğru olup olmadığını denetlemeye görevli ve yetkilidir.

1.6.4 TCMB'nin Organları ve Teşkilatı

Genel Kurul

Bankanın pay sahipleri defterinde yazılı bulunan hissedarlar, Bankanın Genel Kurulunu teşkil ederler. Genel Kurul, her yıl Banka Esas Mukavelesi ile tespit edilen vakitte toplanır. Genel Kurula Başkan (Guvernör) başkanlık eder. Her on hisseye sahip olan veya bu miktar hisseyi temsil eden kimse bir oya maliktir.

Genel Kurul görev ve yetkileri:

- Banka Meclisi tarafından verilen yıllık rapor ile Denetleme Kurulu raporunun tetkiki;
- Bankanın bilanço, kar ve zarar hesabının tetkiki ile karara bağlanması;
- Banka Meclisi üyelerinin ve Denetleme Kurulunun ibrası;
- Sermayenin artırılması;
- Esas Mukavelede değişiklik yapılması;
- Bankanın tasfiyesi hakkında karar verilmesi.

Para Politikası Kurulu

Para Politikası Kurulu, Başkan (Guvernör)'ün başkanlığı altında, Başkan (Guvernör) Yardımcıları, Banka Meclisince üyeleri arasından seçilecek bir üye ve Başkan (Guvernör)'ün önerisi üzerine Cumhurbaşkanı onayı ile atanacak bir üyeden oluşur. Hazine ve Maliye Bakan Yardımcısı veya Bakanın belirleyeceği bir birim

amiri toplantılara oy hakkı olmaksızın katılabilir. Başkanlık, Başkan (Governör) Yardımcılığı ve Banka Meclisi üyeliği görevi sona erenlerin Para Politikası Kurulu üyeliği de sona erer. Üyelerin para politikası konusunda çalışmalarının bulunması ve ekonomi, işletme, bankacılık ve finans alanlarından birinde akademik unvana sahip, görevi ile ilgili alanda en az 10 yıl çalışmış, yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olması gerekir. TCMB başkanı, başkan yardımcıları ve Para Politikası Kurulu üyelerinin görev süreleri dört yıldır.

Para Politikası Kurulu'nun görevleri:

- Fiyat istikrarını sağlamak amacıyla para politikası ilke ve stratejilerinin belirlenmesi
- Para politikası stratejisi çerçevesinde Hükümetle birlikte enflasyon hedefinin belirlenmesi
- Para politikası hedefleri ve uygulamaları konusunda belirli dönemler itibarıyla raporlar hazırlayarak Hükümetin ve belirleyeceği esaslar doğrultusunda kamuoyunun bilgilendirilmesi
- Hükümetle birlikte Türk Lirasının iç ve dış değerini korumak için gerekli tedbirlerin alınması ve yabancı paralar ile altın karşısındaki muadeletini tespit etmeye yönelik kur rejiminin belirlenmesi ile görevli ve yetkilidir.

Para Politikası Kurulu kararları, Başkan (Governör) tarafından yürütülür ve Banka Meclisinin bilgisine sunulur.

Not: TCMB'nin temel görevleri ve organizasyon yapısı hakkındaki bilgiler <https://www.tcmb.gov.tr> sitesinden alınmıştır.

Okuma Listesi

- Mishkin (2009), Bölüm 3
- Aslan (2009), s.59-71
- Keyder (2008), s.235-242
- Parasız (2008), s.9-18
- Özatay (2011), s.307-320.

UADMK Açık Lisans Bilgisi

İşbu belge, "Creative Commons Attribution-Non-Commercial ShareAlike 3.0 Unported" (CC BY-NC-SA 3.0) lisansı altında bir açık ders malzemesi olarak genel kullanıma sunulmuştur. Eserin ilk sahibinin belirtilmesi ve geçerli lisansın korunması şartıyla özgürce kullanılabilir, çoğaltılabilir, ve değiştirilebilir. Creative Commons örgütü ve "CC-BY-NC-SA" lisansı ile ilgili ayrıntılı bilgi "<http://creativecommons.org>" adresinde bulunmaktadır. Bu para teorisi ve politikası ders notları setinin tamamına "<http://www.acikders.org.tr>" adresinden ulaşılabilir.

A. Yasemin Yalta, Nisan 2020